
BARTÓK ISTVÁN

Carmina de polysemis et vocabulorum differentiis. Guarino da Verona elméleti művének 16. századi kolozsvári kiadása

Guarino da Verona grammatikai-poétikai munkáját Christophorus Hecyrus (Christoph Schweher) hasonló művével egy kötetben adták ki Kolozsváron (Claudiopolis, Klausenburg, Cluj-Napoca) 1588-ban. A két mű együtt, ezt megelőzően, Nürnbergben egy önálló kötetben, Frankfurtban egy bővebb összeállítás részeként jelent meg. Guarino magyar vonatkozásban leginkább mint Janus Pannonius tanára kerül szóba. Recepcióját illetően nem árt áttekinteni a szóban forgó mű legfontosabb jellemzőit. Guarino műve 1414 és 1419 között keletkezhetett. Eredeti szövegét többen kommentálták, kiegészítették. A kolozsvári kötet mintájául a fent említett német kiadások szolgálhattak, amelyek már az átdolgozásokat is tartalmazták.

Kulcsszavak: Guarino da Verona, Christophorus Hecyrus, grammatika, poétika

Kolozsváron, a Heltai-nyomdában 1588-ban jelent meg egy Guarino da Verona és Christophorus Hecyrus egy-egy művét tartalmazó kiadvány.¹ Mai fogalmaink szerint stilisztikai segédkönyv, rokon értelmű és többjelentésű latin szavak alkalmazására hoz versbe szedett példákat és szabályokat. Az RMNy leírásához Borsa Gedeon fűzött értékes kiegészítést.² A kapcsolódó szakirodalom leginkább a bibliográfiai és könyvtörténeti adatok regisztrálására szorítkozik. A munka hatásáról egy részletkérdést illetően Ekler Péter írt.³ A hazai szerkesztésű irodalomelméleti kézikönyvek feldolgozása még tartogat feladatokat, ezért ez a munka is megérdemli a további figyelmet.

¹ GUARINUS–HECYRUS (1588).

² BORSA (1984: 124–125).

³ EKLER (2007–2008: 26–27).

Mintáját nem nehéz megtalálni, ugyanis a bibliográfiák a kolozsvári edíción kívül mindössze két olyan kiadványról tudnak, amelyekben Guarino és Hecyrus műve együtt szerepel, ugyanezzel a címmel. A két munka először egy önálló kötetben Nürnbergben látott napvilágot 1551-ben.⁴ A kiadványból egy példány megtalálható a marosvásárhelyi Teleki Tékában is. Később Jacobus Micyllus mindkét művet egy több poétikai, stilisztikai munkát tartalmazó összeállításba is beillesztette.⁵ Hecyrusnak a német kiadványokban szereplő ajánlásából kiderül, hogy a Guarino-művet ő rendezte sajtó alá.

A Kolozsváron kiadott Guarino-munka eredeti változatának legfőbb mintája Évrard de Béthune *Graecismus* című verses összeállítása lehetett, ami a lexikai szempontokra összpontosítva részletezett grammatikai-poétikai tudnivalókat. Guarino műve keletkezésének pontos idejét nem tudni, feltehetően 1414 és 1419 között írta, amikor Velencében tanított. A régiségben *Carmina differentialia* vagy *Versus differentiales* címmel sok kéziratos másolatban terjedt, többször nyomtatásban is megjelent önállóan, vagy a szerző más munkáival együtt. A szöveg a századok során sokat változott. Többen fűztek hozzá kommentárokat, javították, kiegészítették. A rekonstruálható eredeti forma modern kiadása is elkészült.⁶

A kolozsvári kötet második részének szerzője, Christophorus Hecyrus Crumnovianus (Christoph Schweher, [1520/1521–1593]) a dél-csehországi Krumauban (Crumnovia, Český Krumlov) született. Katolikus pap volt, 1544–1560 között a budweisi (České Budějovice) latin iskola rektora, az említett német kiadványokban közölt ajánlását mint *Ludimoderator Buduicensis* írta.⁷ Munkásságának legismertebb darabja a reformáció megjelenése után összeállított első katolikus énekeskönyv. Életművének kritikátörténeti vonatkozása, hogy Tomáš Rešl-lel latin–cseh szótárt szerkesztett.⁸

⁴ GUARINUS–HECYRUS (1551).

⁵ GUARINUS–HECYRUS (1569).

⁶ PERCIVAL (2004). Köszönöm JANKOVITS Lászlónak, hogy felhívta a figyelmemet a munkára. Újabban a műről ld. STOK (2016).

⁷ GUARINUS–HECYRUS (1551: A2r–A3), GUARINUS–HECYRUS (1569: 166–169): *Christophorus Hecyrus Ludimoderator Buduicensis, optimaе spei adolescenti Danieli Mathiaschio Domini Casparis Mathiaschii Senatoris Buduicensis filio S[alutem] P[lurimam] D[icit]. [...] Datae Buduicii Bohemici pridie Calend. Decemb. Anno a nato Christo M.D.L.*

⁸ HECYRUS–REŠL (1560).

A német kiadványok felépítését összehasonlítva a Heltai-nyomda termékével, kitűnnek a szerkezeti különbségek. A nürnbergi edícióban a címlap hátoldalán olvasható a kolozsvári kiadványban is közölt epigramma:

Ad Lectorem

Qui Polysema cupit scire et discrimina vocum,
Quae discentibus haud commoda parva ferunt:
Hunc vigili studio atque attenta mente libellum
Perlegat, haec mira qui brevitate docet.⁹

Ezt követi Hecyrus ajánlása. A humanista szóvirágokból kihámozható, hogy Guarino munkáját a tanulóifjúság hasznára egy rejtőzködő kézirat példányból adta ki, megmentve azt a feledéstől. Munkája során javított a szövegen, erre néhány példát hoz. Arról is tud, hogy korábban mások is foglalkoztak a kézirattal. Lorenzo Vallát említi és „más szerzőket”. Javításaikkal nem mindig ért egyet. Eltérő megoldásait vagy jegyzetekben közli, vagy egyszerűen átírja a korábbi változatokat. A Guarino-műhöz csatolt saját hasonló munkáját azért tartja szükségesnek, hogy a nehezebben érthető részeket a tanulók könnyebben feldolgozhassák.¹⁰ Ezt követi Guarino műve.¹¹ A második rész Hecyrus saját összeállítása.¹²

A frankfurti szerkesztményben a Kolozsváron is kiadott művecskék előkelő társaságba kerültek. A címlapon Eobanus Hessus epigrammája áll, az egész kötethez Micyllus írt rövid ajánlást.¹³ Az összeállító munkáját Melanchthon büszkén citált megjegyzése nyomatékosítja: *Philip. Melanth. Nemo Latine scripsit Prosodiam eruditius, aut diligentius, Micyllo*.¹⁴ A kötetben az idézett cíMLEÍRÁSBAN szereplő szerzők mellett – többek között – szerepel Melanchthon¹⁵ és Erasmus¹⁶ egy-egy vonatkozó írása is.

⁹ GUARINUS–HECYRUS (1551: A1v).

¹⁰ GUARINUS–HECYRUS (1551: A2r–A3r).

¹¹ GUARINUS–HECYRUS (1551: A3v–B4r).

¹² GUARINUS–HECYRUS (1551: B4v–D4r).

¹³ GUARINUS–HECYRUS (1569: 3–4).

¹⁴ GUARINUS–HECYRUS (1569: 4).

¹⁵ GUARINUS–HECYRUS (1569: 86–102): *Ex Grammaticis Philippi Regulae de syllabis*.

¹⁶ GUARINUS–HECYRUS (1569: 102–110): *Des[iderius] Erasmus Roterodamus de metris Comiciis*.

Guarino és Hecyrus műveit a nyomdász előszava vezeti be. Nemcsak azért illesztette a kiadványba Guarinus munkáját és egyéb, tudásra érdemes dolgokat, hogy a könyv utolsó része ne maradjon üresen, hanem mert azok meggyőződése szerint nem haszontalanok, sőt egyenesen gyümölcsözők a tanulók számára. A margón megjegyzi, hogy Guarino 1460-ban halt meg.¹⁷ Mindebből arra lehet következtetni, hogy a Kolozsváron is kiadott két rész felvétele a frankfurti összeállításba nem Micyllus, hanem a nyomdász ötlete volt. Ez után következik a Guarino-rész címe és a nürnbergi kiadásból idézett epigramma,¹⁸ majd Hecyrus ajánlása.¹⁹ Ezt követi a két munka.²⁰

Szabó Károly és az ő nyomán az RMNy az elején és a végén csonka kolozsvári példány alapján írta le a kiadványt. Borsa Gedeon hivatkozott kiegészítésének²¹ köszönhetően immár ismerjük az első levelet. A címlap rectóján, a cím után olvasható a német kiadásokból ismert epigramma, majd a kiadás helye és ideje: *Impressum Claudiopoli, in officina Helthana, Anno M. D. LXXXVIII*. Ajánlás és előszó nincs, a második levélen Guarino műve kezdődik, az eredetihez képest számos változtatással.²²

A szöveggözlés az említett német edíciókat követi, amelyek átvették a korábbi módosításokat, kiegészítéseket. Így Guarino versbe szedett eredetijét a kommentált kiadások nyomán sokszor megváltoztatja, a szöveget meg-megszakítják a hozzáfűzött megjegyzések. Már az első lapok ezt mutatják (1. táblázat):

¹⁷ GUARINUS–HECYRUS (1569: 164): *Typographus Lectori S[alutem]. Quia praeter decorum videbatur, non minus, si nihil omnino vacui ad calcem spatii, quam si nimium esse relictum: non inutile nec infrugiferum studiosis tyronibus, in quorum gratiam & emolumentum ista potissimum eduntur, fore putavimus, si & Guarini Veronensis Carmina de Polysemiis ac vocabulorum differentiis, aliisque quibusdam scitu dignissimis hic annecteremus*. A margón: [Guarinus Veronensis] *Claruit Anno Domini 1460*.

¹⁸ GUARINUS–HECYRUS (1569: 165).

¹⁹ GUARINUS–HECYRUS (1569: 166–169).

²⁰ GUARINUS–HECYRUS (1569: 178–198; 199–255).

²¹ Ld. a 2. lábjegyzetet.

²² GUARINUS–HECYRUS (1588: A2r–B8v).

Guarino (Percival kiadása nyomán) ²³	Kolozsvár, 1588 ²⁴
Dicitur esse <i>nepos</i> de <i>nepa</i> luxuriosus Ast natum nati die <i>post natum</i> esse <i>nepotem</i> . Durities carnis <i>callus</i> , <i>callis</i> est uia stricta. Est montis <i>collis</i> , <i>caulem</i> die esse uirentem, Esse <i>colum</i> dices qua femina fila reducit.	Dicitur esse nepos a nato filius ortus Deque nepa consumptore die esse nepotem. Nepa scorpius, teste Plinio, deuorat omnes filius, vno saluo. Duricies carnis callus, callis via trita. Est montis collis, caulem dic esse uirentem, Caula gregem claudit, capitis sub pondere collum est. Esse colum dices qua foemina fila reducit.
[...]	[...]
Factus de seruo liber libertus habetur; Libertinus erit liberto a patre creatus; Hic etiam libertus erit.	Factus de seruo liber libertus habetur; Libertinus erit liberto a patre creatus. Valla docet libertum & libertinum idem esse, nisi quod libertus significet priuatum respectum vt patronus, Libertinus conditionem hominis, vt Ingenuus.

Guarino versét ugyancsak megszakítják a beillesztett újabb példák, a kapcsolódó szabályok megfogalmazásai (2. táblázat):

Guarino (Percival kiadása nyomán) ²⁵	Kolozsvár, 1588 ²⁶
<i>Obsto cum consto</i> doctrina supinat in <i>atum</i> ; Cetera dant in <i>itum</i> , <i>praesto</i> formabit utrumque. Haec geminant: tundo, cado, pendo, cum pedo, caedo, Et tendo.	Obsto cum consto doctrina supinat in <i>atum</i> ; Cetera dant tibi <i>itum</i> , <i>praesto</i> formabit vtrumque. Haec regula non est certa, habet enim haec composita alias in <i>atum</i> , alias in <i>itum</i> supina. DE VERBIS GEMINANTIBUS primam syllabam praeteritis. Ordinis haec primi sunt do, sto, quae geminantur, Mordeo cum pendet, sic spondeo, tondeo iungas, Flexus haec terni tibi erunt, tundo, cado, tendo, Pendo sic pedo, caedo, pendo, parco quoque posco,

²³ PERCIVAL (2004: 160).

²⁴ GUARINUS–HECYRUS (1588: A2r).

²⁵ PERCIVAL (2004: 160–161).

²⁶ GUARINUS–HECYRUS (1588: A2v).

Moribus et uerbis <i>lepor</i> est, <i>lepus</i> est quoque siluis.	Hinc disco, tango, pango, cui iungito, Sic pario, cello, fallo, pello, cano, curro. DE COMPOSITIS GEMINANTIIUM Composita haud geminant a simplicibus geminantis. A disco, do, sto, pungo, posco, geminantur Perfecta insuper a curro veteres geminarunt, Hortor in his vt posteriorum exempla sequaris, Moribus et verbis <i>lepor</i> est, <i>lepus</i> est quoque syluis.
--	---

A kolozsvári kötetben – akárcsak a német kiadásokban – a margón megtalálhatók a versekbe foglalt, példaként tárgyalt kifejezések, kiegészítve a hasonló jelentésű vagy alakú párhuzamokkal.

Kiegészítve az 1. táblázat második oszlopát (3. táblázat):

Kolozsvár, 1588 – főszöveg	Margináliák
Duricies carnis callus, callis via trita. Est montis collis, caulem dic esse uirentem, Caula gregem claudit, capitis sub pondere collum est. Esse colum dices qua foemina fila reducit.	Callus. Callis. Collis. Caulis. Caula. Collum. Colus.

A kolozsvári kiadvány második része Hecyrus hasonló munkája, ugyancsak a német kiadások nyomán.²⁷ Az utolsó lapokon található a javítandó hibák felsorolása és a tárgymutató.²⁸

A kolozsvári megjelenést követő évben szó esik a kiadványról. 1589-ben a Heltai-nyomdában látott napvilágot egy hasonló kézikönyv: egy tévesen Cicerónak tulajdonított mű, rokon értelmű szavak gyűjteménye.²⁹ Az anyag a latin szavak kezdőbetűje alapján betűnként alkot szócsoportokat, ezek az ábécé rendjében követik egymást. Minden szócsoportban a latin címszavak ugyancsak betűrendben sorakoznak, és minden szó után a magyar, majd a német fordítás áll. A nyomdász – kikö-

²⁷ GUARINUS–HECYRUS (1588: C1r–F8v).

²⁸ GUARINUS–HECYRUS (1588: G1r; G1v–G4v).

²⁹ CSÚRY (1924).

vetkeztethetően az ifjabb Heltai Gáspár³⁰ – utószava szerint a népnyelvű kiegészítések az ő munkái. Itt említi az előző évi Guarino–Schwehekiadást, mintegy a jelen összeállítás előzményeként. Saját művét folytatásnak tekinti:

Similiter quoque tibi, libellum de Polysemis et vocum differentiis, exhibuimus. Nunc vero et Synonymorum libellum, dictionum scilicet, quae sub diuersis vocibus idem significant, typis expressimus, non agrauati vernaculam illis inserere linguam.³¹

A magyar és német kiegészítéseket Sági István a nyelvtudománytörténet szempontjai szerint értékeli:

A XVI. század végén, Calepinus és Szikszai Fabricius korában, Heltai szótárának magyar szókincse kisebb jelentőségű. De meg kell becsülnünk minden emléket, mely nyelvünk múltjának bővebb ismeretét előmozdítja. Alaposabb vizsgálat nélkül is feltűnik e szótárkában néhány értékes szótörténeti adat.³²

Hozzátehetjük: a háromnyelvű „szótárka” a szellemi tevékenységekhez kapcsolódó népnyelvű terminusokat is tartalmaz,³³ így az irodalmi gondolkodás történetében is helye van.

A 16–17. században Magyarországon és Erdélyben számos, kritikatörténeti szempontból fontos, először külföldön megjelent kézikönyvet adtak ki, hol a minta utánnyomásaként, hol kisebb-nagyobb mértékben átdolgozva. Molnár Gergely és Valentin Wagner esetében nem túlzás következetesen átgondolt tankönyvprogramról beszélni. Sokszor a humanizmus élvonalába tartozó szerzők Európa-szerte elterjedt művei váltak az itthoni tanulók számára is elérhetővé. A *Carmina differentialia* népszerűsége a 16. század második felére mintha már csökkent volna. Korábbi nyomtatványokat már nem lehetett könnyű elérni. Mint említettem, Hecyrus művével együtt, önálló kötetben külföldön egyszer je-

³⁰ CSÜRY (1924: 4).

³¹ CSÜRY (1924: 19).

³² SÁGI (1925: 65).

³³ Például: Liberales artes – Szabad es bölcz tudományoc – Die freye Künsten, CSÜRY (1924: 12).

lent meg, így igencsak valószínűsíthető, hogy az lehetett a kolozsvári edíció mintája.

A hazai szerkesztésű, kritikátörténeti érdekű források számbavételénél nem érdektelen Guarino egy munkájának kiadása. A mester magyar vonatkozásban leginkább Janus Pannoniusszal kapcsolatban kerül szóba. Recepcióját illetően nem árt tudni a Heltai-nyomda említett termékéről. A kapcsolódó legalapvetőbb tudnivalók ösztönözhetik a további részletekre irányuló kutatásokat, így hozzájárulhatnak a hazai irodalmi gondolkodás forrásainak alaposabb megismeréséhez.

Források

GUARINUS–HECYRUS 1551

Guarini Veronensis carmina de Polysemis & vocabulorum differentiis, & aliis quibusdam scitu dignissimis, recognita et illustrata per Christophorum Hecyrum Crumnovianum, cuius eiusdem argumenti carmina annexa sunt, VD16 G3868, Nürnberg, 1551.

GUARINUS–HECYRUS 1569

Ratio examinandorum componendorumque versuum Methodica, ad usum & exercitationem studiosae iuventutis, per doctissimum Poëtam Jacobum Micyllum conscripta. [...] Ulrichi Hutteni, Equitis Germani, de arte versificatoria Carmen Heroicum. I De Carminibus ad Veterum Imitationem artificiose componendis, praecepta bona & utilia, collecta a [...] Georgio Sabino. Guarini Veronensis Carmina de Polysemis et Vocabulorum differentiis, & aliis quibusdam scitu dignissimis, recognita & illustrata per Christophorum Hecyrum Crumnouianum, VD16 ZV 11130, Guarino: 170–198; Hecyrus: 199–255, Frankfurt, 1569.

GUARINUS–HECYRUS 1588

Guarinus Veronensis: Carmina de polysemis et vocabulorum differentiis; Christophori Hecyri Carmina de polysemis et differentiis vocabulorum, RMNy 612, Kolozsvár, 1588.

HECYRUS–REŠL 1560

Dictionarium Latinobohemicum in Usum et gratiam studiosae iuventutis Bohemicae ex Petri Dasypodii Dictionario [...], Olmütz, 1560.

Felhasznált irodalom

BORSA 1984

BORSA G., *Források és kiigazítások a „Régi Magyarországi Nyomtatványok” első kötetéhez V*, Magyar Könyvszemle, 100 (1984), 119–127.

CSÜRY 1924

[Pseudo] Marcus Tullius Cicero: *Ad Lucium Veturium synonymorum liber*, Kolozsvár, 1589, RMNy 626, in: CSÜRY B. (bev., szerk.), *Ifj. Heltai Gáspár három nyelvű szótára 1589-ből*, Cluj-Kolozsvár, 1924.

- EKLER 2007–2008 P. EKLER, *Methodological Problems in 15th Century Latin Grammar Books Used in Hungary: saepes, faex, pecus, Camoenae Hungaricae*, 4–5 (2007–2008), 18–32.
- PERCIVAL 2004 W. K. PERCIVAL, *A Working Edition of the Carmina differentialia by Guarino Veronese*, in: *Studies in Renaissance Grammar*, London – New York, 2004, 159–177.
- SÁGI 1925 SÁGI I., Csűry Bálint: *Ifj. Heltai Gáspár háromnyelvű szótára 1589-ből. Kolozsvár*, 1924, Magyar Nyelv, 21 (1925), 64–65.
- STOK 2016 F. STOK, *Caratteristiche e composizione dei Carmina differentialia di Guarino Veronese*, *Studi Umanistici Picensi*, 36 (2016), 101–122.

***Carmina de polysemis et vocabulorum differentiis*. A 16th-century Kolozsvár edition of Guarino da Verona's theoretical work**

Guarino da Verona's grammatical and poetic work was published in one volume alongside a similar work by Christophorus Hecyrus (likely Christoph Schweier) in Kolozsvár (Claudiopolis, Klausenburg, Cluj-Napoca) in 1588. The two works had previously been published together in a separate volume in Nuremberg and as part of a larger compilation in Frankfurt. Guarino is best known in Hungary as a teacher of Janus Pannonius. A more thorough understanding of his reception can be gained through a description of the most important features of the work in question. Guarino's work was probably written between 1414 and 1419. Its original text was commented on and supplemented by numerous scholars. The Kolozsvár volume may have been modeled on the aforementioned German editions, which may have already included revisions.

Keywords: Guarino da Verona, Christophorus Hecyrus, grammar, poetics